

TRABLUS'TA BİR EMİRLİK:

BENÛ AMMÂR

Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Haçlılar Urfa ve Antakya'dan sonra Kudüs'te de bir devlet kurmuşlar ve Yakın Doğu'nun kalbine yerleşmişlerdi. Ancak Avrupa ile Doğu Akdeniz arasında köprü olacak bir devlet daha kurmaları gerekiyordu. Trablusşam'da hüküm süren Benû Ammar bu arzularının önündeki en büyük engeldi. Emirliğin başında bulunan Fahrulmülk, izlediği ince politikası ve uzlaşmacı tavrı ile bunu bir müddet geciktirse de sonunda Müslümanlar arasındaki bölünmüşlük ve Selçuklu Sultanının daha başka konulara öncelik verip, Trablus'daki Müslümanlara gerekli yardımı sağlayamaması ile emirlik Haçlıların eline geçti ve burada bir Haçlı devleti kuruldu. Dördüncü Haçlı Devleti de kan ve gözyaşı üzerine kurulmuştu. Diğerlerinden farklı tarafı ise emirliğe ait binlerce kitabın olduğu kütüphanenin de yakılmış olması idi. Haçlılar, ele geçirdikleri yeni topraklar ile Müslümanların yurtlarını ellerinden aldıkları gibi, onların birikmiş kültürel ve ilmi zenginliklerini de yok ediyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Benû Ammâr, Haçlılar, Halife, Sultan, Trablus.

ABSTRACT

An Emirates in Tripoli Banu Ammar

The Crusaders established a state in Jerusalem after Urfa and Antakya and settled in the heart of the Near East. However, it was necessary to establish another state that would bridge between Europe and the eastern Mediterranean. Banu Ammar, who was ruled in Tripoli, was the biggest obstacle in front of these supplies. Fahrulmulk, who was at the head of the Emirate, delayed this for a while with his subtle policy and compromising attitude, but eventually he was handed over by the emirate crusaders and a Crusader state was established because the Seljuk Sultan could not provide the necessary help to the Muslims in Tripoli. The fourth Crusader state was also founded on blood and tears. The other side of the other was that the library had been burnt, with thousands of books belonging to the emirate. The Crusaders destroyed their accumulated cultural and scientific wealth, as well as the new lands they captured and the Muslims' homes.

Keywords: Benu Ammar, Crusaders, Caliph, Sultan, Tripoli.

GİRİŞ

Haçlılar 491/1098'de bölgeye ilk geldiklerinde Beyrut'un kuzeyinde baş-şehri Trablus¹ olan Benû Ammâr emîrlîği vardı.² Hz. Ömer döneminde İslâm topraklarına katılan Trablus,³ daha sonra pek çok kez el değiştirerek Fatımîlere geçmişti. Şîî olan Benû Ammâr, daha önce Trablus'un Fatimî valisi Muhtârüdevle'nin 462/1070'de ölümüyle de bağımsızlığını elde ederek Fatimîlerden ayrılmıştı.⁴ Şehir Haçlılar bölgeye gelmeden çok önce Suriye'nin fethinde büyük rol oynayan Melikşah'ın komutanı Atsız b. Uvak tarafından muhasara edilmesine rağmen ele geçirilememişti.⁵ Emirlik, egemenliğini kuzeyde Tartus'a kadar genişletmeyi başarmıştı. Tartus ile Lazikiye arasında bulunan Cebele,⁶ Kadı İbn Süleyha adlı mahallî bir emîrin kontrolünde idi.⁷ İbn Süleyhâ, Cebele'yi 494/1101 yılında Tutuş b. Alparslan'ın oğlu Dimaşk emîri Dukak'ın atabegi Tuğtegin'e teslim etmişti.⁸ Tuğtegin de şehri Benû Ammâr'a vermişti.⁹ Benû Ammâr muhtemelen Mağrib'den Mısır'a göç etmiş Şîî eğilimleri olan Berberî bir ailenin temsilcilerinden oluşuyordu.¹⁰

¹ Grekçe "Tripolis" kelimesinden gelmektedir. Kadim tarihi Fenikeliler'e dayanan, Tartus ile Cübeyl arasında yer alan Doğu Akdeniz şehirlerinin en önemlilerindedir. Bk. İbn Havkal, *X. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 153; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 452.

² Zoe Oldenbourg, *The Crusades*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966, s. 191.

³ Trablus Hz. Ömer döneminde Suriye cephesi komutanı Yezid b. Ebû Süfyan ve kardeşi Muaviye tarafından fethedilmişti. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev.: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 149.

⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, c. I, s. 61; Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

⁵ Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453' de Atsız'ın Trablus'u muhasara tarihini 484/1091 olarak verir. Oysa bu tarihten çok önce Atsız, Fatımîlere karşı Dimaşk'ı kurtarmak için kendisine yardıma gelen Tutuş b. Alparslan tarafından Safer 472/Ağustos 1079'da öldürülmüştü. Bk. Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklu Tarihi ile İlgili Bölümler*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 26; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 37-38; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğru*, çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 14; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 93; Cl. Cahen, "Atsız b. Uvak", *ER*, c. I, s. 751.

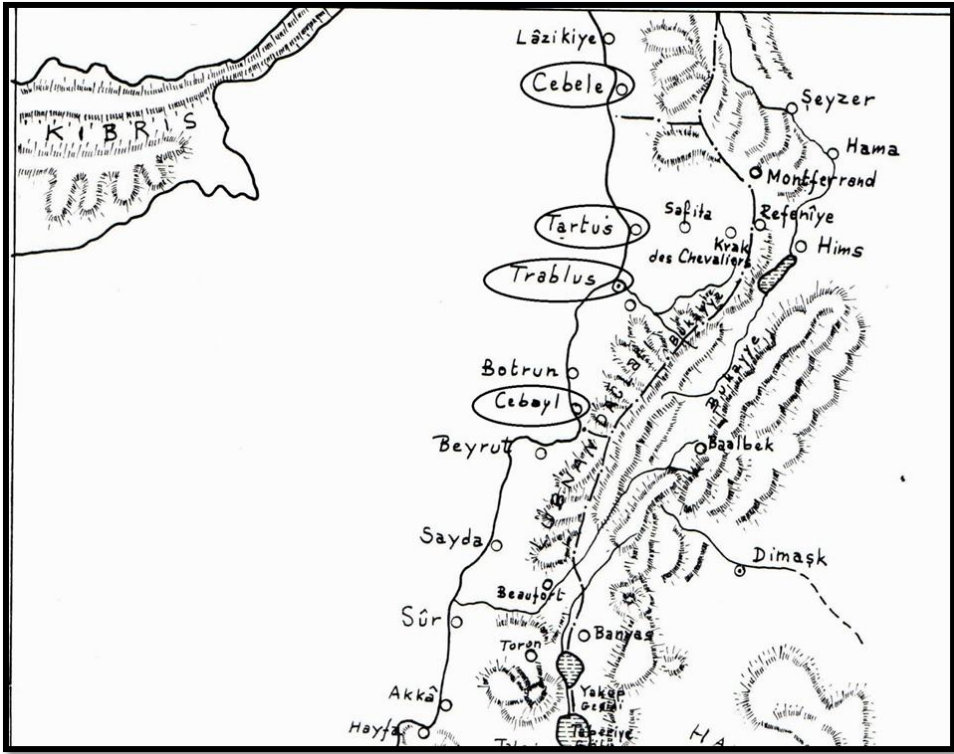
⁶ Şam sahilinde, Lazikiye yakınlarında bir yerdir. 17/638 yılında Ubade b. es-Sâmit ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından fethedilmiştir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. II, s. 122.

⁷ Kadı İbn Süleyhâ Cebele şehrini 465/1073'de Bizanslılar'dan alıp Ammâroğullarına teslim etmişti. O zamanlar Benû Ammâr'ın başında olan Fahrülmülk'ün abisi Celâlmülk de Cebele'yi onun idaresine bırakmıştı. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev.: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 8.

⁹ Runciman, c. II, s. 9-10.

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.

Cebele ve Tartus'un arkasında, Nusayrî dağlarında Markab ve Kadmûs'ta Benû Muhris, Kehf'de ise Benû Amrûn isminde iki küçük emîrlik Benû Ammâr'a komşuluk yapıyorlardı. Doğudaki komşuları ise Efâmiye ve Üsâme b. Münkız'ın yaşadığı Şeyzer emirliği¹¹ idi. Efâmiye'de Fatimîlerin hâkimiyetini tanıyan Şîi Halef b. Mülâib, Şeyzer'de ise Benû Münkız yaşıyordu. Doğudaki bir başka komşu ise Halep emîri Rıdvan'ın babalığı ve atabeği Cenâhüddevle Hüseyin'in hüküm sürdüğü Humus şehri idi.¹² Kuzeyde ise bir vakitler komşuluk yaptıkları Yağısyan ve şimdi de Antakya'nın Haçlılar'ın eline geçmesi ile de Bohemund ve onun esir edilmesi ile de nâibi konumundaki kuzeni Tancred¹³ bulunuyordu.¹⁴ Böyle karışık ve zorlu bir coğrafyada hüküm süren Benû Ammâr emîrliği, bir taraftan

¹¹ Bk. Üsâme b. Münkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr, İbretler Kitabı*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

¹² Runciman, c. II, s. 10.

¹³ Tancred Danişmendliler'e esir düşen Antakya Prinkepsi Bohemund'un yeğeni ve Robert Guiscard'ın torunu idi. Bk. H. Hagenmeyer, *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitates Buchhandlung, Heidelberg 1890; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekâinâmesi*, s. 13; R. L. Nicholson, *Tancred: A Study of his Career and Work*, Chicago 1940; *Haçlı Tarihi*, Anonim, çev.: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s.16.

¹⁴ Runciman, c. II, s. 26; Tancred, Bohemund'un nâibi olmasına rağmen adına sikke bastırmıştı. Paranın ön yüzünde Grekçe "*Tancred, Allah'ın kulu*" yazısı, arka yüzünde ise Bizans sikkelerinde olduğu gibi bir haç bulunuyordu. Bk. G. Schlumberger, *Les Principautés Franques du Levant*, Paris 1877, s. 14.

Haçlılar, diğer taraftan Müslüman komşuları ile olan problemlerini halletmeye çalışıyor, varlığını devam ettirmenin yollarını arıyordu. Onların bu var olma mücadelesinin Birinci Haçlı Seferini daha iyi anlamamıza vesile olacağı gibi, Müslüman dünyasındaki parçalanma ve yekvücut olamamanın peşinden getirdiği felâketlerin daha iyi anlaşılmasına kapı aralayacağını ümit ediyoruz. Makalemiz Benû Ammâr'ın Haçlıların bölgeye gelmelerinden sonraki dönemini hedeflediği için, emîrliğin kurucusu Emînüddeve Ebû Tâlib Hasan b. Ammâr ve onun yeğeni ve kendisinden sonra emîrliğin başına geçen Celâlü'l-Mülk'ten bahsedilmeyecektir. Sadece Fahrülmülk Ebû Ali ve onun etrafında emîrliğin şekillenen tarihi ele alınarak Haçlı Seferlerinin Trablus ve civarına olumsuz etkileri ve Müslüman âleminin bölünmüşlüğünden bahsedilecektir. Makalemizin en önemli yönü de hiç şüphesiz Benu Ammâr emirliği üzerinden Trablus Haçlı Kontluğunun kurulması sürecinin ele alınması olacaktır.

BENÛ AMMÂR VE CEBELE

Benû Ammâr'ın daha sonra hâkimiyetine girecek olan Cebele, komşularından ilk saldırıyı, kuzeydeki Antakya'dan gördü. Tancred önce Cenevizlilerin yardımı ile Bizans'a ait olan Lazikiye'nin kenarlarını işgal etti;¹⁵ daha sonra da 494/1101'de Cebele'ye yöneldi. Ancak Tancred'in 494/1101 yılında gerçekleştirdiği bu saldırısı daha önce dayısı Bohemund'un Dânişmendilere esir düşmeden önce 493/1100 yılında yaptığı sefer gibi¹⁶ yine başarısız olmuştu.¹⁷ İbnü'l-Esir, Haçlılar ile İbn Süleyhâ'nın Cebele dışında yaptıkları savaşta Frenklerin bozguna uğradığını ve kumandanlarının esir alınıp, yüksek miktarda kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakıldığını zikreder.¹⁸

Bu saldırı Cebele kadısı Ebû Muhammed İbn Süleyha'yı¹⁹ Dımaşk'a yaklaştırdı ve şehri Dımaşk atabegi Tuğtegin'e teslim etti. Tuğtegin de oğlu Tâcûlmülk Börî'yi buraya vali olarak gönderdi. Börî'nin Cebele'de yaptığı icraatlarla halkın

¹⁵ Lazikiye Tancred tarafından tam manasıyla 496/1103 yılında ele geçirilmişti. Ancak şehir uzun süre elinde kalmamış, yeni bir Bizans ordusu gelerek Lazkiyeyi tekrar geri almıştı. Bk. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 158.

¹⁶ İbn Süleyha, Cebele'deki yerli Hristiyanlarla işbirliği içinde Haçlılara bir oyun oynamıştı. Yerli Hristiyanlar onları yazdıkları bir mektupla şehre davet etmişler, onlar gelince de kaleden ip atarak onları içeriye almaya çalışmışlardı. Bu sırada burçlarda bekleyen İbn Süleyha ve adamları da kaleye tırmanan Haçlıları öldürerek, kesik başlarını kaleden aşağı atmışlar, bunu gören Haçlılar da buradan uzaklaşmak zorunda kalmışlardı. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, c. IX, s. 35.

¹⁷ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy., c. II, s. 213.

¹⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35.

¹⁹ Kadı İbn Süleyha'nın gerçek adı Ebû Muhammed Ubeydullah b. Mansur olmasına rağmen bu isimle maruftu. Babası Rumların bölgeye hâkim oldukları dönemde Cebele şehrinin reisi ve kadısıydı. Rumlar bölgeden uzaklaşıp da şehir Müslümanların hâkimiyetine girince, Benû Ammâr'ın egemenliğine girdiler. Buna rağmen babası Mansûr eski görevini devam ettirdi. Babasının ölümüyle de İbn Süleyha nöbeti devraldı ve bir dizi önlemler aldı. Askerî alanda önemli icraatlar yaparak şehri güçlendirdi. Benû Ammâr ile bazı problemler yaşamasına rağmen, aldığı tedbirlerle bunları aşmasını bildi. Haçlılar bölgeye geldiklerinde de şehrin reisi olarak bulunuyordu. Bk. İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35

tepkisini çekmesi üzerine, şehir halkı Benû Ammâr'ın yöneticisi ve Trablus hâkimi olan Fahrulmülk'e durumu şikâyet ettiler. Bunu üzerine İbn Ammâr, Cebele'ye bir ordu sevk etti ve kendisine karşı çıkan Böri'yi yerli halkın da yardımı ile yendi.²⁰ Cebele'ye hâkim olan İbn Ammâr esir olarak karşısına getirilen Böri'ye iyi davrandı ve onu babası Tuğtegin'e gönderdi.²¹ İbn Ammâr, Tuğtegin'den özür dileyerek Cebele'yi Haçlı işgalinden endişe duyarak ele geçirdiğini ifade ederek Dimaşk'ın tepkisinden kurtuldu.²² Kadı İbn Süleyha ise ailesi ve tüm serveti ile önce Dimaşk'a sonra da Bağdat'a gitti.²³ Cebele Trablus emîri Benû Ammâr'ın himâyesine girerek rahatladı; Tancred de birliklerini buradan çekti.²⁴

501/1108 yılında bölge yeniden Tancred'in saldırılarına maruz kaldı. Daha önce olduğu gibi Tancred önce Lazikiye'ye saldırdı ve Pisalı denizcilerin yardımı ile Lazikiye'yi ele geçirdi.²⁵ Pisalılar'a yaptıkları hizmet karşılığı Antakya'da bir sokak, Lazikiye'de bir kilise ve büyük bir depo ile bir mahalle verildi.²⁶ Bir yıl sonra da Tancred Zilhicce 502/Temmuz 1109'da bu sefer Cenevizliler'in yardımı ile²⁷ Cebele'yi, daha sonra da Markab ve Bulunyas'ı²⁸ Benû Ammâr'ın elinden alarak hâkimiyetini daha da güneye yaymış oluyordu.²⁹ Tancred, Cenevizliler'in Cebele'nin ele geçirilmesinde yaptıklarına karşılık olarak onlara Cebele limanında inşaat için bir yer (muhtemelen bir tersane yeri), şehir dışında bir malikâne ve Lazikiye'de bir mahalle ile bir kilise vermişti.³⁰ Cebele'nin ele geçirilmesine tekrar dönülecektir.

Bu sırada nâib sıfatı ile de olsa Tancred'in hâkimiyeti Toroslardan el-Cezîre'ye, oradan da orta Suriye'ye kadar uzanmıştı. Bizans'a karşı giriştiği boş

²⁰ Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 213; İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut 1408/1988, c. V, s. 212.

²¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârîhi'l-A'yân*, tahk.: Muhammed Berekât ve diğerleri, Dimaşk 1434/2013, c. XIX, s. 515; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 213.

²² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 36.

²³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 8-9; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 214; Şihâbüddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 235.

²⁴ Runciman, c. II, s. 27.

²⁵ Heyd, s. 158.

²⁶ Runciman, c. II, s. 44; Heyd, s. 158.

²⁷ Heyd, s. 162.

²⁸ Runciman, c. II, s. 111'de Markab ile Bulunyas'ın 512/1118 yılında Tancred'in ölümünden sonra iktidara gelen Roger tarafından alındığı kaydedilir. Aynı kaynaktaki bu iki farklı aktarımı, hâkimiyetin sağlaştırılması olarak görmek gerekir. Bunlardan Markab daha sonra Hospitalier şövalyelerinin ana karargâhı olmuştur. Bk. Samuel Lyde, *The Asian Mystery, Illustrated in the History Religion and Present State of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, Cambridge, London 1860, s. 5, 8, 11-13; Harold Lamb, *Selahaddin Eyyubî ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz, İstanbul 2017, s. 367-68; Farhad Daftary, *İsmaililer, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017, s. 557; Kalavun, Muharrem 684/Nisan 1285'de Hospitalierler'in İlhanlılar (1256-1353) ile işbirliği yaptıklarını duyunca, Haçlılar'ın en kuvvetli kalelerinden olan Lazikiye'nin güneyinde Cebele sahilindeki Merkab'ı ele geçirmiş ve bu kontluğa son vermiştir. Bk. Ömerî, s. 407; Michael Burton, "The Society's Tour in Lebanon, Syria and Jordan", *Asian Affairs*, January 2001, s. 184-85; s. Samuel Lyde, s. 13; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 111; Runciman, c. III, s. 335-36; Asbridge, s. 649; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 326; Paine, s. 90; İsmail Yiğit, "Kalavun", *DA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 227.

²⁹ Runciman, c. II, s. 44.

³⁰ Heyd, s. 162-63.

hayallerin uçup gitmesi ile Antakya'nın ilk Prinkepsi Bohemund İtalya'da utanç içinde yaşarken,³¹ ikinci nâibi olduğu Urfa'nın esir kontu Baudouin du Bourg ise Musul zindanlarında çürümekte idi.³² Tancred Baudouin'i kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmuyor, gittikçe artan gücünün tadını çıkarıyordu.³³

TRABLUS'UN HAÇLILAR TARAFINDAN MUHASARASI

Antakya ve Urfa Haçlılarını Kudüs Krallığı'ndan ayıran Müslümanlara ait bir koridor vardı ve bu koridorun en önemli emîrlığı Trablus'taki Benû Ammâr idi. Emîrliğin başında, Kadı Fahrülmülk Ebû Ali isminde barışsever bir yönetici vardı. Sadece küçük bir orduya sahip olmasına rağmen zengin bir coğrafyaya hükmediyordu. Komşularına karşı izlediği akıllı ve uzlaşmacı politika yanında Trablus'un aşılmaz surları onun en büyük avantajı idi. Bu siyâsetini Haçlılara karşı da sürdürmüş, daha Birinci Haçlı Seferleri sırasında Haçlılara yiyecek maddeleri sağlamış, kendisine ait Irka kalesi kuşatıldığında Frenklere karşı ustaca bir politika takip etmişti.³⁴ Urfa Kontu I. Baudouin, ilk Kudüs Haçlı lideri olan kardeşi Godefroi'nin ölümünden sonra Krallık tacını giymek üzere Kudüs'e giderken, ona bu tehlikeli yolculuğunda Benû Ammâr faydalı hizmetlerde bulunmuştu. Haçlılar gözden kaybolunca da onların işgal ettikleri Tartus ve Maraclea şehirlerini sessizce ele geçirmeyi bilmişti. Böylece de Lazkiye ve Cebele'den Fatimî himayesinde bulunan Beyrut bölgesine kadar bütün Akdeniz sahilini hâkimiyeti altına almıştı.³⁵

489/1096'da ilk sefere katılan Haçlı liderleri arasında en zengin ve ünlüsü olan Kont Raymond,³⁶ diğer Haçlı liderleri gibi Deniz Ötesi'nde aradığını bulamamıştı.³⁷ Bu sırada Trablus Müslüman şehirlerinin en büyüğü, servet ve güzel-

³¹ Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013, s. 39'da Bohemund'un Bizans'a karşı giriştiği sonuçsuz ve başarısız harekâttan sonra Güney İtalya'ya yerleştiğini ve 500/1107'de bu bölgedeki Apulia'da öldüğünü belirtir; ayrıca Bohemund'un Bizans karşısında aldığı yenilgi ile ilgili olarak bk. Ibnü'l-Esir, c. IX, s. 104; Asbridge, s. 160-61.

³² Runciman, c. II, s. 36-37'de Çökürmüş'ün 494/1101 yıllarını başında Tancred ve Bohemund karşısında yenilmesi üzerine kaçtığını, geride asil bir Selçuklu hanımını da bıraktığını anlatır. Bu hanıma çok değer veren Çökürmüş, Hatun karşılığında Baudouin du Bourg'u takas etmeyi önerince, Tancred ve Bohemund buna karşı çıkarak paraya ihtiyaçları olduğunu söylemişler ve 15.000 Bizans altını karşılığı Selçuklu Hanımı serbest bırakmayı tercih etmişlerdi. Baudouin'in Musul zindanlarında kalması hem Bohemund için hem de yeğeni Tancred için önemli bir kazanımdı.

³³ Runciman, c. II, s. 45.

³⁴ Müstahkem Irka şehri 492/1099'da iki ay müddet ile kuşatılmış, fakat alınamamıştı. Bk. Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 34; Tartus ise 23 Rebülevvel 492/17 Şubat 1099'da Haçlılar tarafından ele geçirildi. Raymond, Fahrülmülk'ten 15.000 dinar ve pek çok hediye aldıktan sonra 22 Cemâziyelâhir 492/16 Mayıs 1099'da Irka kuşatmasını kaldırmıştı. Fahrülmülk Haçlılara böyle tavizler vererek anlaşma yaptığı için tenkit edilmiş, fakat daha sonra gelişen olaylar onun haklılığını ve ileri görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Bk. Abdülkerim Özyadın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

³⁵ Runciman, c. II, s. 46-47.

³⁶ Tam adı Raymond de Saint Gilles'tir. Fransa'nın en köklü ailelerinden birine mensuptu. Taşdığı Toulouse Kontu, Provence Markisi, Narbonne Dükü ve Saint-Gilles Kontu unvanları, zenginliğinin başlıca kaynağı idi. Bk. David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 14-15; Madden, s. 22, 36; geniş bilgi için bk. J. H. Hill-L. L. Hill, *Raymond IV, Count of Crusades*, Syracuse 1962.

³⁷ Raymond 494/1101 Haçlı Seferi'nden büyük bir hayal kırıklığı ile çıkmış ve adamlarını ve onurunu Merzifon'da Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kılıcının ucunda kaybetmişti. Bk. Nüveyrî, *Ni-*

lik bakımından da en önde geleni idi.³⁸ Raymond, daha Doğu Akdeniz'e geldiği ilk günlerde Antakya ele geçirilip de Kudüs'e doğru yol alırken, Trablus'da bir devletçik kurmaya karar vermişti.³⁹ Raymond, Trabluslular'a yapacakları yardım için elçiler göndermiş ve bu elçiler Trablus'un zenginlik ve refahına hayran kalmışlardı. Paraya ihtiyacı olan Raymond Trablus'un yirmi beş kilometre uzağında bulunan Irka'yı⁴⁰ 20 Rebûlevvel 492/14 Şubat 1099'da kuşattı. Buradan hemen önce Trablus ve Lazikiye arasındaki liman şehri Antartus (Tartosa)⁴¹ ele geçirildiği için, kuşatmanın cazibesi ile pek çok Haçlı da Raymond'a katılmıştı. Ancak iyi tahkim edilmiş şehri ele geçirmekte zaman harcayarak vakitlerini boşa geçirmişlerdi. Sonunda Raymond ikna edildi ve 19 Cemâziyelâhir 492/13 Mayıs 1099'da kuşatma kaldırılarak Kudüs'e doğru yola devam edildi.⁴²

İhtiraslı bir kimse olan Raymond, merkezi Humus olmak üzere, hem sahil yoluna hem de Âsî nehrine hâkim olacak bir hükümdarlık kurma peşinde idi. İlk önceliğini de Cenevizli denizcilerden sağladığı desteğe güvenerek Doğu Akdeniz kıyı şeridine verdi. 494/1101 yılının son günlerinde soylu Frenk asili olan dostları ile Antakya'dan yola çıkarak, Tartus'a doğru ilerlediler. Cenevizlilerin yardımı ile de⁴³ Rebûlâhir 495/Şubat 1102'de Tartus'u zahmetsizce ele geçirmeyi bildiler.⁴⁴

Tartus'un ele geçirilmesi sadece Benû Ammâr emîri Fahrülmülk'ü endişeye düşürmekle kalmadı; Humus emîri ve Dimaşk'taki Dukak da tehlikeyi görerek harekete geçtiler.⁴⁵ Dimaşk ve Humus'un⁴⁶ her birinin ikişer bin atlısı, Benû Ammâr'ın bütün ordusu ile birleşmişti. Sadece üç yüz kişiden biraz az olan Kont Raymod güçlerinin karşısında⁴⁷ büyük bir ittifak oluşmuştu. Raymond mütevazî ordusunun yüzünü Dimaşklılara, yüzünü Benû Ammâr kuvvetlerine, ellisini de Humus ordusuna ayırmıştı. Geriye kalan elli kişiyi ise kendi muhafız kuvveti olarak ayırmıştı. Hiç de denk olmayan iki taraftan ilk saldıran Humuslular oldu.

→ →
hâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb, Dârü'l-Kütüb, Kahire 1423, c. XXVIII, s. 261; İstanbul'dan karısını bıraktığı Lazikiye'ye gitmek için tekrar Antakya'ya döndüğünde Tarsus'ta yakalanarak Tancred'e teslim edilmişti. Merzifon Savaşı'ndan kaçarak Hristiyanlığa ihanet ettiği suçlaması ile tutuklanmış ve Antakya'da hapse dahi atılmıştı. Fakat bir müddet sonra da arkadaşlarının ısrarlı talepleri karşılığında serbest bırakılmıştı. Bk. Birsal Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 57.

³⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

³⁹ *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, Haçlı Tarihi*, (Anonim), çev.: Engin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 41.

⁴⁰ Yâkût, c. IV, s. 122.

⁴¹ Mukaddesî, s. 167'de Antarsus olarak geçer.

⁴² Runciman, c. I, ss. 208-212.

⁴³ Runciman, c. II, s. 47; Paine, s. 43; Holt, s. 26; Küçüksipahioğlu, s. 58.

⁴⁴ Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943; c. I, s. 442.

⁴⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 521; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262.

⁴⁶ Humus kuvvetlerinin başında bizzat Cenâhüddeve Hüseyin de vardı. İbnü'l-Kalânîsî, s. 10; Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 521.

⁴⁷ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 216'da Raymond'un toplam gücünün 100.000 kişi olduğu, fakat bunların İznik'te Selçuklu Türkleri tarafından öldürüldüğü, Raymond'un ancak 300 kişi ile Trablus önlerine geldiği anlatılır.

Fakat Raymond'un adamları karşısında bozuldu ve kaçmaya başladılar; bu firar Dimaşk askerine de etki etti ve onlar da geri döndüler. Raymond'un tüm güçleri ile Trabluslular'a saldırması da peşinden zaferi beraberinde getirdi. Raymond galip gelmiş, pek çok Müslüman öldürülmüştü.⁴⁸ Kaçanlar büyük kayıplar vererek, dehşet içinde 23 Cemâziyelevvel 495/20 Nisan 1102'de Dimaşk ve Humus'a sığındılar.⁴⁹

Kazanılan zafer Müslümanların gücünü kırdığı gibi, Raymond'un da bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmişti. Fakat ordusunun müstahkem Trablus şehrini ele geçirmek için yeterli gücü yoktu. Benû Ammâr emîri Ebû Ali'den ağır bir haraç ve süvarileri için atlar aldıktan sonra, muzaffer bir şekilde Tartus'a döndü.⁵⁰

Raymond Tartus'a yerleştikten sonra 496/1103 ilkbaharında hâkimiyetini genişletmek için Bukayye'yi ele geçirmeye karar verdi. Böylece Âsî nehrine ilerleyebilecek ve Trablus'u abluka altına alabilecekti. Tuban kalesini ele geçirememesi onu yıldırmadı ve Humus emîri Cenâhüddevle'ye ait olan Kal'atülhısn'⁵¹ kuşattı.⁵² Humus emîri ona karşı çıkmaya çalışırken de Humus Ulu camiinden çıkarken 22 Recep 496/2 Mayıs 1103 tarihinde Batınî suikastçılar tarafından öldürüldü.⁵³ Bu karışıklıktan yararlanmaya çalışan Raymond kuşatmayı kaldırıp, hemen Humus üzerine yürüdü. Cenâhüddevle'nin karısı, aynı zamanda Haleb emîri Rıdvan'ın annesi olduğu için yaklaşan tehlikeden dolayı şehri teslim alması için oğluna haber gönderdi. Cenâhüddevle'nin öldürülmesinden mesul tutulan Rıdvan⁵⁴ şehirde sevilmediği için Humus'un ileri gelenleri Dimaşk'taki diğer kardeş Dukak b. Tutuş'a haber gönderdiler. Dukak beraberinde atabegî Tuğtegin olduğu halde süratle bölgeye geldi ve Humus'a hâkim oldu. Dukak, Humus'un idaresini atabegî Tuğtegin'e tevdi ederek şehri sağlama alınca, Raymond da onunla savaşı göze alamayarak Tartus'a çekildi.⁵⁵ İbn Ammâr da bu arada boş durmadı. Trablus'u kuşatmaya devam eden Haçlıların gıda sıkıntısı yaşamaları için gemilerden yararlanarak Haçlılara ait toprakları yağmalıyor, tarımı sekteye uğratmaya çalışıyordu. Böylece de Haçlıların muhasarayı kaldırıp Trablus'tan uzaklaşacaklarını hedefliyordu.⁵⁶

⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 10-11; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262'da Müslümanlardan yedi bin kişinin öldürüldüğü bildirilir; Runciman, c. II, s. 48; Kûçüksipahioğlu, s. 58.

⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 11.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35-36; Runciman, c. II, s. 48; Kûçüksipahioğlu, s. 59.

⁵¹ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 216'da Raymond'un önce Antartus'a giderek burayı fethettiği ve içindeki Müslümanların öldürüldüğü anlatılır; daha sonra da Hisnü'l-Ekrâd'ı kuşattığı bilgisi verilir.

⁵² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; Runciman, c. II, s. 49.

⁵³ Azîmî, s. 40; İbnü'l-Kalânîsî, s. 12; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, c. VI, s. 2807; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 216; Hammer, s. 65; Hold, s. 70; Yazıcı, s. 264.

⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 13; Rıdvan üç yıl önce Haçlılara karşı Antakya önlerinde iken, babalığı ve atabegî Cenâhüddevle'nin kendisine arkadan yaptığı saldırıyı hiçbir zaman affetmemişti ve şehirde Batınîlere kucak açarak onlardan faydalanmaya çalışıyordu. Bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 247; Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁵ Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 68.

Raymond Tartus'a döndüğünde kırk gemiden oluşan bir Ceneviz gemisinin Recep 497/Nisan 1104 yılında Lazikiye'ye geldiğini öğrendi ve hiç vakit geçirmeden onları kendisine karşı para ile bağlayıp, Trablus'un ele geçirilmesi için harekete geçti. Taarruz başarılı olmamasına rağmen Raymond Cenevizliler ile bu sefer güneye yönelerek Cübeyl (Gibelet veya antik Byblos)⁵⁷ şehrini can güvenliği karşılığı sulh ile ele geçirdiler. Fakat şehre hâkim olunca, sözlerini tutmadılar ve halka işkence yaparak tüm zenginliklerine el koydular.⁵⁸ Raymond yaptıkları hizmete karşı Cenevizliler'e şehrin üçte birini vererek onları ödüllendirdi.⁵⁹

Bundan sonra Raymond'un Kudüs'ten kendisine katılan Haçlılar ile kara ve denizden Akkâ'yı kuşatıp, ele geçirdiği bilgisi⁶⁰ yanlış olarak kaydedilmiş görünüyor. Kudüs Kralı I. Baudouin, Fatımîlerin elinde bulunan Akkâ'yı 14 Zilhicce 498/27 Ağustos 1105'te Raymond'un ölümünden yaklaşık altı ay sonra ele geçirmişti.⁶¹

Raymond'un gözü daha önce ele geçiremediği Trablus'ta idi. Çünkü o Trablus'u ele geçirerek Avrupa ile Doğu Akdeniz ve Kudüs arasında yeni bir Haçlı yolu kurmayı düşünüyordu.⁶² Rebîulevvel 497/Aralık 1103'te şehrin yakınına gelerek, hemen kuşatma için Lübnan dağının alt yamaçlarında büyük bir kule inşa etmeye başladı.⁶³ Tancred'i Lazikiye'yi ele geçirmekten alıkoymuştu için Bizans'a yaptığı bu iyiliğin karşılığını gördü ve onlardan inşaat malzemeleri ve taş ustaları elde etti. 497/1104 İlbaharında kulenin inşası tamamlandı ve kuşatma başladı. Benû Ammâr deniz gücü olmayan Raymond'a karşı avantajlı konumda idi. Halâ bir deniz filosuna sahip olan emîrlik yüksek malî gücünü de kullanarak Mısır limanlarından tüm ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Buna rağmen kendilerini rahatsız eden kuleden kurtulmaları gerekiyordu. Bunun için yaz sonlarında cesurca bir hurûc hareketi yaparak, kuleyi duvarlarına kadar yaktılar ve içindekileri kılıçtan geçirdiler.⁶⁴ Raymond da üzerine çöken bir çatı parçasının altında kalarak, yaralandı ve bu yara nedeniyle de 11 Cemâziyelâhir 498/28 Şubat

⁵⁷ Şam sahillerinde dördüncü iklim kuşağında bir yerdir. Beyrut'un doğusunda meşhur bir şehirdir. Yâkût, c. II, s. 127; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c. I, s. 333'te 502 senesinde Dimâşk'ta olduğu gibi Cübeyl'de de deprem olduğundan bahsedilir; ayrıca Cebele "Byblos" için bk. Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 14; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 72; Ömerî, s. 238.

⁵⁹ Runciman, c. II, s. 49.

⁶⁰ Ömerî, s. 238-39.

⁶¹ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 72'de kesin tarih belirtilmeden 497/1104 yılı olaylarında Cübeyl'den sonra Haçlıların Akkâ'ya yönelindiklerini, başlarında Baudouin olduğu halde diğer Haçlılardan da yardım istediğini belirtir. Şehirdeki Fatımî valisi Zehrûddeve, ağır Frenk tazyikine dayanamayınca şehri Haçlılara teslim etmek zorunda kalmıştı; Runciman, c. II, s. 73-74.

⁶² Madden, s. 40.

⁶³ William of Tyre, c. I, s. 454; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (Müellifi Adı Bilinmeyen Bir Sür-yânî), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 14; Oldenbourg, s. 186; Madden, s. 40.

⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 17; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96; Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 529; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûk Misr ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty. c. V, s. 179, 188; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 265.

1105'de⁶⁵ adını verdiği Haçlılar tepesinde⁶⁶ öldü.⁶⁷ Bu sırada Benû Ammâr, şehrin varoşlarını Haçlılara bırakan bir anlaşmayı yeni imzalamıştı.⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, bu olaydan Fahrulmülk'ün güçlenerek çıktığını ve Haçlılardan pek çok ganimet ve değerli hazine ele geçirerek 19 Zilhicce 497/18 Eylül 1104'de Trablus'a döndüğünü rivayet eder.⁶⁹

Recep 498/Mart 1105'de Halep meliki Rıdvan Trablus'un imdadına yetişerek, onlara yardım etmeyi düşündü. Trablus'a giderken Halep'in avâsımlarından olan Ertâh⁷⁰ kalesindeki Ermenilerin Haçlılara karşı kendisinden yardım istemeleri üzerine burayı ele geçirmesi her şeyi değiştirdi. Durumu öğrenen Tancred kendine ait bir kalenin ele geçirilmesine tepki gösterdi ve Ertâh'ı kuşattı. Rıdvan'ın ona karşı çıkardığı Halep ordusu 3 Şaban 498/26 Nisan 1105'de Haçlılar'a mağlup olunca da bu harekât akamete uğradı ve gerçekleştirilemedi.⁷¹

Raymond ölürken tüm haklarını gayr-ı meşrû doğan büyük oğlu Bertrand'a tevdi etmişti. Bertrand'ın bu tartışmalı durumu Raymond'un adamlarını onun kuzeni Cerdagne Kontu Guillaume-Jourdain'e⁷² yöneltti. Bertrand'a da babasının Avrupa'daki emlâkini idare etmek kalmıştı. Her ikisi için de bir engel vardı ve bu engel Raymond'un Kontes Elvira'dan Trablus önlerinde, Haçlılar Tepesi'nde doğan küçük oğlu Alfonso-Jourdain idi.⁷³

Guillaume, Raymond'un kaldığı yerden devam etti ve Trablus'un kuşatılmasını şiddetlendirdi.⁷⁴ Bu sırada Bizans'ın Kıbrıs valisi ile de iyi ilişkiler kurarak, onlardan ikmal malzemesi ve asker yardımı aldı. Gıda malzemeleri Haçlılara yağarken, Trablus açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Karadan yardım alamadıkları için zor durumda idiler; deniz yolu ile Fatimîlerden gelen yardım ise kalabalık olan şehir halkına yeterli gelmiyordu. Yiyecek fiyatları inanılmaz düzeyde artmıştı ve şehirden yolunu bulanlar kaçarak uzaklaşıyorlardı. Halk aç-

⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19'da tarih olarak 10 Cemâziyelevvel 498/28 Ocak 1105 tarihi verilir; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 95-96'da Raymond'un ölümünü 499 yılı olaylarında verir.

⁶⁶ William of Tyre, c. I, s. 454; Madden, s. 40; Oldenbourg, s. 186; Müslüman kaynakları bu tepeye Kal'at Sancıl (Saint Gilles Kalesi) diyorlardı. Bk. Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 221; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 216; Runciman, c. II, s. 49; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 265; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 221'de Raymond'un öldükten sonra Beytûlmakdis'e götürülerek burada defnedildiği bildirilir; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 228; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 14-15'de Raymond'un Trablus'u yedi yıllık bir kuşatmadan sonra 502/1109'da ele geçirdiği ve burayı oğluna verdikten sonra ülkesine döndüğü yanlış ve eksik olarak anlatılır; William of Tyre, c. I, s. 462; Madden, s. 40; Paine, s. 43; Küçüksipahioğlu, s. 61.

⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19; Sıbt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 534; Runciman, c. II, s. 50.

⁶⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 17-18.

⁷⁰ Yâkût, c. I, s. 169.

⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 20-21; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 84-85'de de anlatılır; ancak Rıdvan'ın Trablus'a yardıma gideceğinden bahsedilmez.

⁷² William of Tyre, c. I, s. 462; Paine, s. 43'te ve Madden, s. 40'da bu isim William olarak kaydedilir.

⁷³ Runciman, c. II, s. 50-51.

⁷⁴ Küçüksipahioğlu, s. 63.

lık endişesi ile kendilerinin ve ailelerinin geleceğinden endişe ederek fakirleri dahi dışarı sürmekten çekinmiyorlardı. Şehirden kaçarak Haçlılara sığınan eşraftan iki kişinin⁷⁵ Trablus'un şehre yiyecek sokulan gizli ikmal yollarını göstermeleri ile durum daha da vahimleşti. Fahrülmülk şehre ihanet eden bu iki kişinin teslimi karşılığında Haçlılara yüksek meblağlar vaat etmesine karşın onları elde edemedi. Fakat ikisi de daha sonra Frenk ordugâhında ölü olarak bulundular. Fahrülmülk'ün onları öldürmek üzere görevlendirdiği adamları başarılı olmuşlardı.⁷⁶

Fahrülmülk köşeye sıkışmıştı. Ne kendilerine tâbi olunmasını isteyen Fatimîlere yanaşabiliyor, ne de dargın olduğu Dımaşk'ın yeni emîri Tuğtegin'e güvенеbiliyordu. Bu nedenlerden dolayı daha uzaktaki Mardin'de bulunan Artuklu Sökmen'den yardım istedi. Fahrülmülk, yardımı karşılığı Sökmen'e bol miktarda para da vereceğini vaat ediyordu.⁷⁷ Teklifi kabul eden Sökmen çöl üzerinden sahile doğru kalabalık bir ordu ile yola çıktı. Ancak Humus toprakları içindeki Tedmûr (Palmyra)'da⁷⁸ veya el-Karyeteyn'de aniden rahatsızlanarak öldü.⁷⁹ Hastalanınca adamları geri dönmesini tavsiye etmelerine rağmen o ısrarla yola devam edeceğini ve bu uğurda gerekirse şehid olacağını söylemişti.⁸⁰ Tabii ki ordusu da onun ölümüyle geri dönerek el-Cezîre'ye doğru hareket etti.⁸¹ Fahrülmülk'ün bundan sonra sarılacağı dayanak Humus'a da hâkim olan Dımaşk'taki Tuğtegin idi. Onunla arasını düzelterek, Trablus'ta zenginliğinin verdiği gücü de arkasına alarak bir müddet daha dayandı. 501/1108 ilkbaharında Fahrülmülk, Haçlıların iyice Lübnan kıyılarında kuvvetle yayıldıklarını ve onları buradan atacak hiçbir güç olmadığını gördü. Bundan sonra da son çareye başvurdu ve Bağdat'taki Abbasî Halifesinden ve Selçuklu Sultanından yardım istemek üzere yola çıktı.⁸²

Ramazan 501/Nisan 1108'de Trablus'ta amcasının oğlu Ebû'l-Menâkıb b. Ammâr'ı vekil bırakarak,⁸³ yola revan oldu. Yanında beş yüz kişilik muhafız gü-

⁷⁵ İbn Ammâr, serveti azalınca halktan vergi toplamak zorunda kalmıştı. Herkesten aldığı gibi iki zenginden de vergi almış, ama bunlar duruma kızıp soluğu Haçlıların yanında almışlar ve onlara katılmışlardı. Daha sonra da Haçlılara İrka ve Cübeyl'den yardım geldiğini söyleyerek, kendi milletine ihanet ettiler. Bk. İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

⁷⁶ Runciman, c. II, s. 51.

⁷⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 18; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 82.

⁷⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev.: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 12; Sökmen'in Tedmûr'de öldüğü ile ilgili olarak bk. Runciman, c. II, s. 52.

⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 18-19; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 82; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 225; Ömerî, s. 240; kaynaklarda 498/1104 yılı olaylarını anlatılırken, Sökmen'in Haçlılara karşı Tuğtegin'e yardım etmek üzere gittiğinden söz edilir. Ayrıca Sökmen'in Dımaşk'a giderken "*Karyeteyn*"de öldüğünden bahsedilir. Onlara göre yardım talebi hasta olan Tuğtegin'den gelmişti. Ancak adamları onu bu davetini hoş karşılamamışlar ve ona Tutuş'un kendini davet eden Atsız'ı öldürdüğünü hatırlatarak, onu korkutmuşlardı. Bunun üzerine Sökmen'in vefat haberi gelmiş ve Tuğtegin rahatlamıştı.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 83.

⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19.

⁸² Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 223; Runciman, c. II, s. 51-52; Holt, s. 26; Küçüksipahioğlu, s. 67.

⁸³ Fahrülmülk daha Dımaşk'ta iken kendisine bağlılık yemini ettiği amcasının oğlu Ebû'l-Menâkıb'ın asî olarak Mısır'daki Fatimî veziri el-Efdal'e bağlılığını ilân ettiğini öğrendi. Fahrülmülk vakit ge-

cü ve Halife için yanına aldığı kıymetli hediyeler ve iyi cins atlar vardı. Yolu üzerindeki Dimaşk'a uğrayarak Tuğtegin'den hüsn-ü kabul gördü; hediyelere gark oldu. Üstelik Tuğtegin kendi oğlu Bōri'yi onun yanına refakatçi vermişti. 8 Ramazan 501/27 Nisan 1108'de Dimaşk'tan yola çıkarak Bağdat'a vardılar.⁸⁴ Sadece Kadı unvanını taşımasına rağmen Bağdat'ta hükümdarlar gibi karşılandı.⁸⁵ Halife ve Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, onu mücadelesinden dolayı övdüler; ama başka problemlerle meşgul olduklarını söyleyerek de onu hayal kırıklığına uğrattılar. Sultan, Musul'daki Çavlı meselesini daha öncelikli görüyor ve Fahrülmülk'ü görkemli bir şekilde ağırlayarak gönlünü almaya çalışıyordu. Muhammed Tapar ona ancak Musul ve Çavlı meselesini hallettikten sonra yardım edebileceğini bildirmişti. Tecrübeli ve zeki emîr durumun farkına vardı ve 15 Muharrem 502/25 Ağustos 1108'de Trablus'a doğru dönüş yolculuğuna başladı.⁸⁶

Benû Ammâr emîrliği için şimdi son çare, hâlâ denizlere hâkim bulunan Mısır'daki Fatimîlere başvurmak kalıyordu. Trablus eşrafı vakit geçirmeden Fatimî veziri el-Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî'den (ö. 515/1121)⁸⁷ şehri teslim alacak bir vali göndermesini istediler.⁸⁸ el-Efdal'in gönderdiği Şerefüddeve, 501/1108 yazında gemiler dolusu buğday ile Trablus'a ulaştı. Şerefüddeve hemen Trablus'da hâkimiyet kurma işine girişti ve Fahrülmülk'ün tüm taraftarlarını tutuklayarak Mısır'a gönderdi. Bu sırada Dimaşk'ta bulunan Fahrülmülk halâ kendisine bağlı olan Tartus'un kuzeyindeki Cebele'ye yöneldi.⁸⁹ Ancak bütün kapılar Benû Ammâr emirinin yüzüne kapanıyordu. Buradaki kısa ikametinden sonra da Cebele Şevval 502/Mayıs 1109'da⁹⁰ Tancred tarafından kuşatıldı ve Fahrülmülk'e buradan da ayrılmak düştü. Kendisinin burada Tancred'in vassali olması şartına uyulmamış ve kendisine ancak buradan çekip gitme müsaadesi verilmişti.⁹¹ İbn Ammâr, Cebele'de kuşatıldığında çevredeki emîrlere acıklı mektuplar yazarak, buranın işgali durumunda tüm Suriye'nin Haçlılar tarafından ele geçirileceğini söylüyordu. Fakat çağrısına kimseden bir cevap alamamıştı.⁹²

→ →

çirmeden Trablus'daki komutanlarına Ebû'l-Menâkîb'in tutuklanarak Havâbi kalesine kapatılmasını istedi ve bu emir komutanlarınca yerine getirildi. İbnü'l-Kalânîsî, s. 30; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 120-21; İbn Haldun, c. V, s. 46; Havâbi kalesi, Tartus'un on üç km. kuzeydoğusundadır. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970, harita, III.

⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 30-31; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121.

⁸⁵ Sibt İbnu'l-Cevzî, c. XX, s. 36.

⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 31; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121; Runciman, c. II, s. 52-53.

⁸⁷ 458/1066'da Akkâ'da Ermeni bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Babası Bedrû'l-Cemâlî, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın vezir ve komutanı idi. Babasının 487/1094 yılında ölümüyle vezirlik koltuğuna oturmuştur. Bk. De L. O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 216-220; Yûsuf Derviş Gavânime, "el-Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", çev.: Abdülkerim Özaydın, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy.: 13 (1987), s. 149-152.

⁸⁸ İbn Haldun, c. V, s. 46.

⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 31-32; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121; Sibt İbnu'l-Cevzî, c. XX, s. 24.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137'de 22 Zilhicce 503/12 Temmuz 1110 tarihi verilir.

⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 34-35; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137; İbn Tağrıberdî, c. V, s. 180; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 267; İbn Haldun, c. V, s. 221.

⁹² Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3.

→ →

Fahrülmülk'ün gideceği yer şimdi sadece bir vakitler aralarında kırgınlık olan Tuğtegin'in idare ettiği Dimaşk idi. Önce yol üzerindeki Şeyzer'e uğradıktan sonra,⁹³ bundan sonraki hayatının bir kısmını Dimaşk'ta Tuğtegin'in idaresinde bir misafir olarak geçirecek ve bazı beldeleri iktâ olarak alacaktı.⁹⁴

Fahrülmülk daha sonraki yıllarda Irak Selçuklu Sultanı Sultan Mesud'a vezirlik yaparak birikimini aktarmış, 513/1119'da azledilmesiyle de Abbasî halifesinin hizmetine girmişti. Ebû Ali Abbasîler'in yanında birkaç ay bu görevini sürdürdükten sonra da vefat etmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Esir, Fahrülmülk'ü "*aklı selim sahibi ve ileri görüşlü bir insan*" olarak görür.⁹⁶ Benû Ammâr'ın izlediği ince siyaset ve sahip olduğu büyük serveti, onu Haçlılar karşısında ancak yaklaşık on yıl kadar yerinde tutabilmişti.

TRABLUS'UN HAÇLILARIN ELİNE GEÇMESİ

Benû Ammâr emîrliği tarihe karışmıştı; ama Trablus haşmetli ve görkemli surları ile Fatimîlerin kontrolünde Haçlılara meydan okumaya devam ediyordu. Avrupa'daki babasının emlakını Kontes Elvira ile küçük oğlu Alfonso-Jourdain'e kaptıran Bertrand, son çare olarak Trablus'u ele geçirecek kendisine bir devletçik kurmaya karar verdi. 501/1108 yazında Doğu Akdeniz'e doğru toplayabildiği ordu ile Cenevizliler'in gemileri ile yola çıktı.⁹⁷ Cenevizliler Bertrand'ın ele geçireceği Trablus'ta elde edecekleri ticarî imtiyazların hayali ile donanmalarını harekete geçirmişlerdi.⁹⁸

Önce Süveydiye (Samandağ) limanına çıkan Bertrand, burada Tancred ile anlaşamayınca, daha önce babasının ele geçirdiği Tartus limanına geldi. Burada Guillaume-Jourdain'in askerleri tarafından karşılanan Bertrand, doğrudan Guillaume ile müzakereye girişerek, babasına ait olan yerlerin iadesini istedi. Bertrand Avrupa'da iken önemli başarılar kazanan ve Dimaşklılar'dan onlara ait Irka şehrini⁹⁹ ele geçiren Guillaume,¹⁰⁰ bu teklife çok da sıcak bakmadı.¹⁰¹ Bertrand'ın donanmasından çekinen Guillaume, Tancred'e yaklaşırken; Bert-

→ →

Baskı, İstanbul 2016, s. 345.

⁹³ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. I, s. 183 ve İbn Tağrıberdî, c. V, s. 124'te Şeyzer emîri ile Benû Ammâr arasında yakın bir dotsluk bağı olduğundan bahsedilir; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 267; İbn Haldun, c. V, s. 221.

⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, c. XX, s. 28; İbn Kesir, c. XII, s. 184; Runciman, c. II, s. 53.

⁹⁵ Abdülkerim Özeydin, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

⁹⁷ William of Tyre, c. I, s. 475.

⁹⁸ Runciman, c. II, s. 53.

⁹⁹ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 33; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 131'de Irka kalesinin idarecisinin İbn Ammâr'a başkaldırması üzerine buraya Fahrülmülk'ün talebiyle Tuğtegin'in adamlarının giderek Irka'yı itaat altına aldıkları belirtilir. Yağmurun çok yağması dolayısı ile iki ay kaleye gidemeyen Tuğtegin, sonunda bir müfreze göndererek burayı teslim almak istedi; ancak durumdan haberdar olan Trablus kuşatmasındaki Guillaume-Jourdain, buna engel olarak Tuğtegin'in adamlarını Humus'a kadar kovuladı. Daha sonra da Guillaume Irka'yı kuşatarak emân ile burayı 502/1109'da teslim aldı; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 264; İbn Haldun, c. V, s. 220'de ise Gaziye olarak kaydedilir ve burasının Trablus'un nahiyelerinden olduğu belirtilir.

¹⁰¹ Oldenbourg, s. 221.

rand da kendisine Kudüs Kralı I. Baudouin'i müttefik olarak seçti.¹⁰² Bütün bu güçler sonunda Trablus önlerinde bulunan Kral Baudouin'in karargâhında buluştular. Zilka'de 502/Haziran 1109'da Doğu'nun bütün Frenk hükümdarları burada idi.¹⁰³ Önce iç karışıklıklar ve dargınlıklar giderildikten sonra Guillaume'ye Irka ve Tartus; Bertrand'a ise Cübeyl ve ele geçirildiğinde Trablus verilecekti. Bağlılık yeminlerinin edilmesinden ve taraflardan biri öldüğünde diğeri onun varisi olacağına dair bir karar alındıktan sonra Trablus'un zaptına girildi.¹⁰⁴

Trablus'taki Fatimî valisi Şerefüddeve de önlemlerini almış, Mısır'dan büyük bir yardım donanması talep etmişti. Ancak kumandanlar arasındaki iç çekişmelerden dolayı Delta'dan geç çıkan donanma hava şartlarının da elverişsizliği ile Haçlıların işini kolaylaştırdı.¹⁰⁵ Ceneviz ve Provence donanmaları ile deniz bağlantısı kesilen Trablus, Haçlıların ağır mancınık tazyiki karşısında çaresizlikler yaşıyordu. Şehrin dayanacak gücü kalmadığı için vali Şerefüddeve emân dileyerek, Dimaşk'a gitme müsaadesi karşılığı Trablus'u Haçlılara bırakmayı teklif etti. Kral I. Baudouin'in teklifi kabul etmesi üzerine de Frenkler, Raymond'un ölümünden 4 yıl sonra 11 Zilhicce 502/12 Temmuz 1109'da şehre girdiler.¹⁰⁶

Galipler şehre girince Haçlılar ile Cenevizli gemiciler tarafından yağma ve katliamlar yapıldı; Trablus'un zenginliği gasp edildi.¹⁰⁷ Trablus'un Fâtimî valisi Şerefüddeve ve askerleri verilen eman ile Dimaşk'a sığınabildiler.¹⁰⁸ Hepsinden acısı İslâm dünyasının en güzel kütüphanesi olan Benû Ammâr kitaplığı tamamen yanarak kül oldu.¹⁰⁹ Benû Ammâr'ın 100.000 cildi aşkın kitapları yanında kurduğu bir medrese de o dönemin ilim ve irfan yuvası idi. Emîrliğin kurucusu olan Emînüddeve Ebû Tâlib Hasan b. Ammâr'ın "*Tervîhu'l-Ervâh ve Misbâhu's-Sürûr ve'l-Efrâh*" adlı bir eserinin dahî olduğu zikredilir. Emîrliğin bu

¹⁰² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136; William of Tyre, c. I, s. 477; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 237; Oldenbourg, s. 222; Paine, s. 43.

¹⁰³ İbnü'l-Kalânîsi, s. 33; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136'da 1 Şaban 503/23 Şubat 1110 tarihi verilir; William of Tyre, c. I, s. 477; Madden, s. 40.

¹⁰⁴ Runciman, c. II, s. 54-56; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 166.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsi, s. 35'de Mısır donanmasını gecikmeli olarak Trablus'un alınmasından sekiz gün sonra ancak geldiği bildirilir. Getirilen erzak gerekli yerlere dağıtıldıktan sonra da, donanma uygun rüzgân elde ederek Mısır'a dönmüştü; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136'da ve İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetîh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1413/1992, c. XII, s. 184'te 11 Zilhicce 503/1 Temmuz 1110 senesi verilir; Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XX, s. 28; İbn Tağrîberdî, c. V, s. 180; William of Tyre, c. I, s. 479; Oldenbourg, s. 223; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 17; Madden, s. 40; Runciman, c. II, s. 56-57; Holt, s. 26; Asbridge, s. 167; Küçükspahioğlu, s. 77.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsi, s. 34; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136; İbn Kesir, c. XII, s. 184; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 237.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsi, s. 34'de kütüphanenin yakıldığından bahsetmeyip sadece Dâru'l-İlim ve Benû Ammâr'ın şahsî kütüphanesinden hesaplanamayacak kadar kitabın Haçlıların eline geçtiğini bildirir; Runciman, c. II, s. 57.

ilmî potansiyeli bölgede onları önemli bir konuma yükseltmiş, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah 475/1082'de Tarsus'u fethettikten sonra Ammâroğulları'ndan kadı ve hatip istemişti.¹¹⁰ Benû Ammâr savaşıyla ilgili ile değil âlimleri ile şöhret kazanmış bir emirlik idi.¹¹¹ Bu değerli ve pek müstesna kütüphanenin yanması ile egemenliği sona eren emirliğin, kültürel ve ilmî birikimi de onunla birlikte tarihe karışmış oluyordu.

Bertrand Trablus Kontu olmuş, Cenevizliler istedikleri imtiyazlara ve topraklara nail olmuşlardı.¹¹² Bu arada Frenk ordusu daha Trablus'tan ayrılmadan atılan bir okla Guillaume-Jourdain'in ölmesi ile¹¹³ Bertrand babasının tüm haklarına sahip olduğu gibi, Guillaume'nin kazanımlarının da üstüne konmayı bilmişti. Böylece Bertrand Kudüs Kralının da tabiiyetine girmiş oluyordu. Raymond'un Doğu'da kurmak isteyip de gerçekleştiremediği düş, oğlu tarafından gerçekleştirilmişti.¹¹⁴ Diğer yandan Benû Ammâr'ın çöküşü ve Trablus'un Müslümanların elinden çıkması ile dördüncü bir Hristiyan Haçlı Devleti kurulmuş, Müslümanların yek vücut olamamaları yine Haçlıların ekmeğine yağ sürmüştü.

Trablus'un ele geçirilmesinden yaklaşık 180 yıl sonra Baybars'dan sonra Memlûk Sultanı olan Kalavun, 688/1289'da İtalyan Devletleri ve Latinler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak Trablusşam'ı ele geçirdi ve Trablus Haçlı Kontluğuna son verdi.¹¹⁵

SONUÇ

Haçlıların Anadolu ve Çukurova üzerinden Antakya önlerine gelerek bu muhkem ve kadîm şehri ele geçirmeleri, domino etkisi yaptı ve yaklaşık bir yıl sonra da 1099'da Kudüs ele geçirildi. Böylece, daha önce ele geçirilen Urfa Haçlı Kontluğu ile Müslüman coğrafyasının kalbinde üç Lâtin devleti oluşmuştu.

Antakya'nın kuzeyindeki zengin Trablus emirliği ise bu zor coğrafyada on yıl Haçlılara direnmeyi başarıp, ayakta kalmayı bilmişti. Bu direnmede emirliğin lideri Kadı Fahrülmülk Ebû Ali'nin payı hiç şüphesiz ki oldukça fazladır. Fahrülmülk, İslâm âlemindeki ayrışma ve parçalanmaya rağmen emirliğini zor şartlarda bir müddet de olsa ayakta tutmayı bilmiş, bunun için her yola başvurarak, Şîî olmasına rağmen Abbasî halifesinden, Büyük Selçuklu Sultanına kadar her-

¹¹⁰ Sıbt İbnu'l-Cevzî, c. XIX, s. 368; İbn Tağrıberdî, c. V, s. 115; Abdülkerim Özyayın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 104.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900, c. III, s. 410; Sıbt İbnu'l-Cevzî, c. XIX, s. 193, 219; Cemâlüddin İbn Manzûr el- Ensârî, *Muhtasar Tarîhi Dimaşk Li'bnî Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984, c. XXIV, s. 94; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 188; Kutbüddin el-Yunûnî, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, Kahire 1413/1992, c. II, s. 414; Bahâüddin el-Cündî el-Yümnî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulemâi ve'l-Mülûk*, Mektebetü'l-İrşâd, San'a 1995, c. II, s. 566; Runciman, c. I, s. 208.

¹¹² İbnü'l-Kalânîsî, s. 34.

¹¹³ Madden, s. 40; Paine, s. 44; Asbridge, s. 167.

¹¹⁴ Runciman, c. II, s. 57.

¹¹⁵ İbn Haldun, c. V, s. 461; Asbridge, s. 649-50; Runciman, c. III, s. 344-46; Paine, s. 91; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.

kese müracaat etmiş, beyhude yere onlardan yardım istemiştir.

İbn Ammâr'ın birlik ve yardım çabaları ne kadar beyhude yere olursa olsun, Haçlı cephesinde durum daha farklı gelişmişti. Trablus'u ele geçirmek için olağanüstü çabalar harcayan Raymond'un ölümünden sonra Haçlılar bir araya gelerek tüm güçleri ile Trablus'a saldırmışlar ve burayı ele geçirmeyi başarmışlardı. Geride yağmalanmış bir zenginlik, yakılan ve ortadan kaldırılan Benû Ammâr'a ait zengin kütüphane ve kadim bir şehir kalmıştı. Müslümanların arasındaki bölünme Yakınoğu'nun kalbinde dördüncü bir Haçlı devletini ortaya çıkarırken, Lâtinlere de denizden Avrupa ile Doğu Akdeniz arasında bir deniz ve ticaret yolunu da açmış oluyordu.

Âlimleri, zenginliği ve binlerce ciltlik zengin kütüphanesi ile Trablus'un Haçlıların eline geçmesi onları güçlendirdiği gibi, Müslümanları da ümitsizliğe ve çaresizliğe düşürmüş oluyordu. Bu gelişmeler Büyük Selçuklu İmparatorluğunun çöküşünü hızlandırdığı gibi, Abbasi Halifeliđini de ciddi olarak sarsmaya devam ediyordu.

Kaynaklar

- » Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- » Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklu Tarihi ile İlgili Bölümler*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.
- » Bahâüddin el-Cündî el-Yümnî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulemâi ve'l-Mülûk*, Mektebetü'l-İrşâd, San'a 1995.
- » Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev.: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.
- » Burton, Michael, "The Society's Tour in Lebanon, Syria and Jordan", *Asian Affairs*, January 2001.
- » Cahen, Claude, "Atsız b. Uvak", *EP*, c. I, s. 751.
- » *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- » Cemâlüddin İbn Manzûr el-Ensârî, *Muhtasar Tarihi Dimaşk Li'bni Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984.
- » Daftary, Farhad, *Ismaililer, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017.
- » Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitabu'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997.
- » Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy.
- » el-Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- » Gavânime, Yûsuf Derviş, "el-Efda' b. Bedrû'l-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", çev.: Abdülkerim Özyayın, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy.: 13 (1987), ss. 149-152.
- » Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, *Haçlı Tarihi*, (Anonim), çev.: Engin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- » *Haçlı Tarihi*, Anonim, çev.: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- » Hagenmeyer, H., *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitates Buchhandlung, Heidelberg 1890.
- » Hill, J. H. - Hill, L. L., *Raymond IV, Count of Crusades*, Syracuse 1962.
- » Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- » Holt, P. M., *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- » Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret İşiltan, İstanbul 1970.
- » *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (Müellifi Adı Bilinmeyen Bir Süryânî), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- » İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut

- 1408/1988.
- » İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'i'z-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900.
 - » İbn Havkal, *X. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
 - » İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1992.
 - » İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûk Mısır ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty.
 - » İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
 - » İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
 - » İbnü'l-Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev.: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
 - » İstahîrî, *Ülkelerin Yolları*, çev.: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
 - » Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
 - » Kutbüddin el-Yunûnî, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, Kahire 1413/1992.
 - » Küçükspahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
 - » Lamb, Harold, *Selahaddin Eyyubî ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz, İstanbul 2017.
 - » Lyde, Samuel, *The Asian Mystery, Illustrated in the History Religion and Present State of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, Cambridge, London 1860.
 - » Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997.
 - » Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013.
 - » Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
 - » Nicholson, R. L., *Tancred: A Study of his Career and Work*, Chicago 1940.
 - » Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.
 - » Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb, Kahire 1423.
 - » O'leary, De L., *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987.
 - » Oldenbourg, Zoe, *The Crusades*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966.
 - » Orhonlu, Cengiz, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.
 - » Özeydin, Abdülkerim, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.
 - » Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
 - » Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
 - » Schlumberger, G., *Les Principales Franques du Levant*, Paris 1877.
 - » Sevim, Ali, "Atsız b. Uvak", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 93.
 - », "Süleyman Şah I", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 104.
 - » Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-A'yân*, tahk.: Muhammed Berekât ve diğerleri, Dimaşk 1434/2013.
 - » *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.
 - » Üsâme b. Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr, İbretler Kitabı*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.
 - » William of Tyree, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943.
 - » Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cüнді, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
 - » Yiğit, İsmail, "Kalavun", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 227.